

UOT – 316.3

Rauf Məmmədov
AMEA Fəlsəfə İnstitutu, fə.ü.f.d.

ERKƏN EVLİLİK PROBLEMİNİN SOSIOLOJİ TƏDQIQI

Məqalədə erkən evliliyin gənclərin gələcək həyatında yarada biləcəyi təhlükələr təhlil edilir, onların hansı risklərlə qarşılaşa biləcəkləri araşdırılır. Erkən evliliyin ən ağır fiziki və psixoloji-mənəvi yükünün qızların üzərinə düşdüyü vurğulanaraq, təhsil almaq hüququndan məhrum olan qızların sosial həyatdan təcrid edilməsi və “ər evinə” məhkum edilməsi, patriarxal ənənənin şüuraltı davranışı kimi qiymətləndirilir.

Erkən evlilik (18 yaşdan əvvəl) gənc oğlan və qızın gələcək həyatına bir çox təhlükələr yaradır. Xüsusilə, qızlar bu evlilikdə çox böyük risklərə addım atırlar. Çünki onun nəticələrindən oğlanların qurtulmaq şansı olduğu halda, qızların belə bir risk etmək şansı yoxdur. Erkən evliliyin ən ağır fiziki və psixoloji-mənəvi yükü qızların üzərinə düşür. Təhsil almaq hüququndan məhrum olan qızların sosial həyatdan təcrid edilməsi və “ər evinə” məhkum edilməsi, patriarxal ənənənin şüuraltı davranışdır. Bu davranış normasında yalnız kişilər deyil, qadınlar da iştirak edirlər. Çünki onlar da, “ər evinə” məhkum edilərək həmin dəyərlərin əsgərlərinə çevrilirlər. Əfsuslar olsun ki, bu cür “ailə divarları” arasında yetişən insanlar sonradan həmin normaları sosial idarəetməyə gətirirlər. Bu gün boşanan, əxlaqsız yollara düşən, cinayət törədən, övladlarını tərk etmək məcburiyyətində qalan, öz valideynlərinin evindən qovulan, qətl edilən, narkomaniyaya qurşanan minlərlə qadınlar arasında erkən evliliyin qurbanı olanlar az deyildir. Onların bu duruma gəlməsinə səbəb, qadının varlığını inkar edən ifrat patriarxallıqdır. O, tarixin qədim çağlarından bu günədək gələn köləlik zehniyyətinin davamıdır. Bütün peyğəmbərlər tarix boyu ona qarşı inqilabi mübarizə aparsalar da, onlardan sonra gələn ruhanilər zümrəsi hakim təbəqələrlə birgə onu dirçəldilər. Çünki patriarxal hakimiyyətin gücü, itaətkar rəiyyətin köləliyinə bağlıdır.

“Erkən evlilik” və “dini kəbin” anlayışı

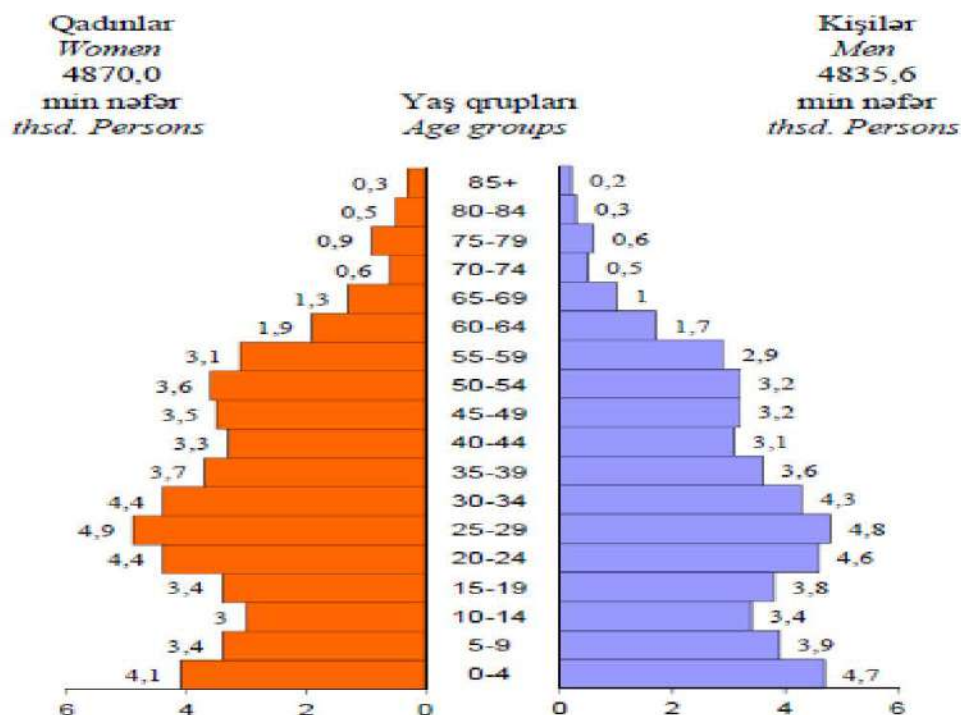
“Erkən evlilik” anlayışı əksər hallarda “erkən nikah” kimi təqdim olunur. Lakin bu anlayış yanlışdır. Çünki hər bir nikah, hüquqi aktdır. Erkən evlilik hüquqi akt olmadığı üçün, onun “erkən nikah” kimi səciyyələndirilməsi doğru deyildir.

Bir çoxları erkən evliliyin əsasında dini kəbinin dayandığını düşünürlər. Dini kəbin, yalnız şəəriət qanunları ilə idarə olunan ölkələrdə hüquqi statusa malikdir. Dünyəvi qanunlarla idarə olunan ölkələrdə dini kəbinlərin heç bir hüquqi statusu yoxdur. Azərbaycan da dünyəvi dövlət olduğu üçün, burada dini kəbinlər yalnız rəmzi-mənəvi xarakter daşıyırlar.

Nikahın mahiyyəti, ona öz razılıqları ilə daxil olan qadın və kişinin qarşılıqlı vəzifələri, öhdəlikləri və məsuliyyətləri ilə bağlı hüquqlardan ibarətdir. Bu hüquqların təminatına əsas verməyən hər hansı bir nikah müqaviləsinin “dini kəbin” adlandırılması doğru deyildir. Çünki “dini kəbin” bu hüquqları təmin etdiyi təqdirdə mənəvi-əxlaqi xarakter daşıya bilər. Yaxud, bu hüquqları təmin edən hər hansı bir dünyəvi nikah müqaviləsi də dərin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətə malikdir. Bu məsələ insan hüquqları ilə bağlıdır. Onun dini və dünyəvi olaraq müxtəlif formatlarda təqdim olunmasının heç bir mənası yoxdur. Lakin cəmiyyətdə bununla bağlı müəyyən stereotiplərin olduğunu nəzərə alaraq, dünyəvi və dini nikahların ayrı-ayrılıqda deyil, vahid bir formatda birləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Məsələn, nikah qeydiyyatını həyata keçirən dövlət idarələrində dini nikah mərasimini yerinə yetirən rəsmi ilahiyyətçilərin də iştirakı mümkündür. Bu məcburi deyil, könüllü əsaslarla yerinə yetirilə bilər. Bu kimi tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi “dövlət nikahı” və “dini kəbin” anlayışları arasında ziddiyyəti ortadan qaldırır və nikah məsələsinə olan məsuliyyətin psixoloji olaraq artmasına səbəb olar.

Azərbaycanda nikah yaşı

Diagram 1. 2016-cı il yanvar ayının 1-i vəziyyətinə əhəlinin cins və yaş tərkibi.
(Sayı, qadın və kişilərin bütün əhəliyə nisbəti, faizlə)

Mənbə: <http://www.stat.gov.az>

Azərbaycanda nikah yaşı 18-dir. Azərbaycan Ailə Məcəlləsinə görə yaşı 18-dən aşağı olan (17 yaş istisna olmaqla) gənclər arasındakı evlilik qeyri-hüquqi statusu olan “erkən evlilik” kateqoriyasına daxil olur. Lakin bəzi üzürlü səbəblər olduqda nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verə bilər. Bu səbəblər daha çox nikaha girmək istəyən tərəflərin ailə vəziyyətləri ilə bağlı olur. Məsələn, onların valideynləri ağır, ölümcül xəstə olduqda, qız hamilə olduqda və s. hallarda tərəflər 17 yaşında nikaha daxil ola bilərlər [1].

Azərbaycanda qadın və kişilərin sayı arasında, demografik inkişaf məsələsində problemlər olmadığı üçün, erkən nikahın heç bir demografik əsası yoxdur.

Niyə görə 18 yaş?

18 yaş, 1989-cu ildə Uşaq hüquqlarına dair Konvensiya tərəfindən ailə qurmaq üçün mümkün yaş kimi müəyyən olunub. Beynəlxalq standartlara görə, erkən yaşda evlənmək insan hüquqlarının pozulması hesab edilir. Azərbaycan 1995-ci ildə “Qadınlara qarşı ayrıseçkiliyinin bütün formalarının ləğvi haqqında” Konvensiyayı ratifikasiya edib. Buna görə də, Azərbaycanda 18 yaş nikaha daxil olmaq üçün yetkinlik yaşı kimi qəbul edilir və ondan aşağı yaş həddində olan evliliklər hüquq pozuntusu kimi dəyərləndirilir.

Cinayət Məcəlləsinin 176-cı maddəsinin 2-ci bəndində nikah yaşına çatmayan insanı nikaha məcbur etməyə görə (ata, ana və qəyyumlar) 4000 manata qədər cərimə və yaxud 4 ilə qədər həbs nəzərdə tutulur. Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinə erkən evliliyə məcburetmə maddəsinin əlavə edilməsindən sonra erkən evliliklərin sayında azalma olubdur.

Problemə qarşı mübarizə tədbirləri yalnız qanunvericiliyin təkmilləşdirməsi yolu ilə məhdudlaşmamalıdır. Eyni zamanda, maarifləndirmə tədbirləri genişləndirilməli və problemə qarşı mübarizə gücləndirilməlidir. Bu məsələ ilə bağlı regionlarda maarifləndirmə tədbirləri aparılır.

BMT-nin insan hüquqları çərçivəsində təyin etdiyi həddi-buluğ səviyyəsinin konkret göstəricisi 18 yaşıdır. Yəni, bu yaşıdan əvvəl bağlanan nikahlar insan hüquqlarının pozulması aktı kimi dəyərləndirilir. Bu yaş həddi orta hesabla gənclərin fizioloji və psixoloji yetkinliyi dövrü kimi qiymətləndirilir. Bu yaş həddi onların bir şəxsiyyət kimi formalaşması məsələsini də ehtiva edir. Çünki şəxsiyyətin yetişməsində əsas rol oynayan ümumi orta təhsilin (10-11 illik) yekunlaşması və vətəndaşlıq hüququnun əldə edilməsi (18) dövrü də məhz 18 yaşda olur. Müasir hüquqi dövlətlərdə təhsil və vətəndaşlıq kimi mühüm sosial məsələlər cəmiyyətin təməl sistemini təşkil edir və ictimai idarəetmə strategiyası bu sistem üzərində bərqərar olur. Bu baxımdan, həddi-buluğ səviyyəsinin konkret 18 yaş həddində müəyyənləşməsi, cəmiyyətin sistemli strateji inkişafına xidmət edən bir addımdır. Bu yaş həddinin 16-15 yaşa endirilməsi ictimai idarəetmə sistemində müəyyən problemlərin ortaya çıxmasına və cəmiyyətin strateji inkişafına mənfi təsir göstərə bilər.

Nikah yaşının 18 yaşıdan aşağı olması yalnız ictimai idarəetmə sistemində problemlərin ortaya çıxması ilə məhdudlaşmır. Bu, həmçinin, şəxsiyyətin formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Çünki tibbi araşdırmalar göstərir ki, qızların və oğlanların orta fizioloji-psixoloji həddi-buluğ dövrü təqribən 18 yaşıdır. Bu yaş həddindən bir qədər əvvəl və ya gec yetkinlik yaşına çatmış gənclər çoxluq təşkil etmirlər. Bu, onların nikaha 18 yaşıdan əvvəl daxil olmasına əsas vermir. Çünki həddi-buluğ dövrü yalnız fizioloji-psixoloji amillərlə deyil, həmçinin vətəndaşlıq hüququnun əldə edilməsi ilə müəyyənləşir. Vətəndaşlıq hüququ olmayan şəxsin nikaha daxil olmaq hüququ da yoxdur. Deməli, erkən evlilik, şəxsiyyətin insan hüquqlarının pozulmasına və onun istismar olunmasına şərait yaradan qeyri-qanuni aktdır.

Həddi-buluğ səviyyəsi konkret yaş həddi ilə məhdudlaşdırıla bilməz. Eyni məkan və zamanda yaşayan insanların fizioloji və psixoloji baxımdan bir-birindən fərqli olduqları heç kimə sirr deyildir. Bu fərqlilik coğrafiyalara görə də dəyişir. Məsələn, qızlar üçün rəsmi nikah yaşı bir çox ərəb ölkələrində 16-17 yaş kimi müəyyənləşdirilibsə, Çin üçün bu yaş həddi 20-dir. Bu baxımdan, bu məsələ nisbi xarakter daşıyır. Lakin, bu nisbiliyin konkretləşməsi dövlət siyasətində öz əksini tapmalıdır.

Şəxsiyyətin ümumi icbari təhsilini yekunlaşdırdığı və vətəndaşlıq hüququnu əldə etdiyi yaş dövrü həddi-buluğ səviyyəsinin konkret göstəricisi olmalıdır. Çünki vətəndaşlıq hüququ olmayan şəxsin rəsmi evlənmək hüququ da yoxdur. Nikah, hüququ dövlətdə və şəriət hüququnda hüquqi bir akt olduğu üçün, qeyri-hüquqi şəxsin nikah müqaviləsinin bağlanması hüquqi tərəf kimi iştirak etməsi mümkün deyildir. Buna görə də hüquqi dövlətdə olduğu kimi, şəriət hüququnda da bu məsələyə aydınlıq gətirilməsi zəruri olmuşdur.

Bu gün şəriət ilə və ya dünyəvi hüquq sistemi ilə idarə olunan bir çox müsəlman dövlətləri həddi-buluğu (rüşd) müəyyən yaşlarda ifadə ediblər. Bu dövlətlər arasında yaş həddi qoymayan dövlətlər də vardır. Lakin bu dövlətlərdə şəxslərin həddi-buluğ səviyyəsi ilə onların təhsil və vətəndaşlıq hüquqları arasında münasibətlərin tənzimlənməsi məsələsinin uzlaşdırılması siyasəti araşdırılmalıdır. Beynəlxalq statistika qurumları BMT-nin insan hüquqları çərçivəsində müəyyənləşdirdiyi 18 yaş həddi-buluğ yaşından aşağı bağlanan bütün nikahları insan hüquqlarının pozuntu halı kimi dəyərləndirir. Bu da doğru yanaşma deyildir. Əgər dövlət nikah yaşının 17 həddində müəyyənləşdiribsə və dövlət siyasətini insan hüquqlarını pozmamalı şərti ilə bu təməl üzərində formalaşdırıbsa, bunu BMT-nin qərarına uyğun gəlməməsini əsas götürərək hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirmək olmaz. Bu baxımdan, bu statistik göstəricilərdə nikahların hansı yaşlarda bağlanması səviyyəsi öz əksini tapmalıdır. Lakin 14-15 yaşlarda bağlanan nikahlar vətəndaş hüquqları, fizioloji və psixoloji baxımdan insan hüquqlarını birmənalı şəkildə pozur.

Azərbaycanda evlənmə yaşı 18 yaş üzərində (17 istisna olmaqla) formalaşmışdır. Lakin ölkədə nikaha daxil olanların orta yaş həddi qızlar arasında 23-24, oğlanlar arasında isə 27-28 hesab olunur. Birinci nikaha daxil olanların orta yaş həddi qızlar arasında 22-23, oğlanlar arasında isə 26-

27-dir. 1989-2015 illər arasında müşahidə olunan dinamika göstərir ki, nikaha daxil olmaq üçün orta yaş həddi həm oğlanlar, həm də qızlar arasında tədricən artır (təqribən 2 yaş). Ancaq, evlilik yaşının tədricən qalxması da müsbət hal kimi qiymətləndirilə bilməz. Çünki, tibbi araşdırmalar sübut edir ki, qadınların ana olmaq riski də tədricən cavanlaşır.

Cədvəl 1. Rəsmi orqanlar tərəfindən qeydə alınmış nikaha daxil olanların orta yaşı, yaş sayı [2]

İllər Year	Nikaha daxil olanların orta yaşı <i>Average age at marriage</i>		1-ci nikaha daxil olanların orta yaşı <i>Average age at the 1st marriage</i>	
	qadınlar women	kişilər men	qadınlar women	kişilər men
1989	23,7	27,0	22,8	25,7
1990	24,3	27,4	23,2	26,2
1991	23,3	26,8	22,9	26,2
1992	23,2	26,7	22,7	25,9
1993	22,8	27,0	22,3	25,9
1994	22,9	27,3	22,3	24,2
1995	23,0	27,5	22,9	26,5
1996	23,3	28,0	22,6	26,6
1997	23,2	28,0	22,6	26,8
1998	23,3	28,1	22,6	26,6
1999	23,5	28,4	22,9	27,1
2000	23,6	28,4	23,1	27,3
2001	23,6	28,4	23,1	27,3
2002	23,8	28,6	23,4	27,6
2003	23,7	28,6	23,3	27,6
2004	23,7	28,5	23,3	27,5
2005	23,7	28,4	23,4	27,5
2006	23,5	28,2	23,3	27,5
2007	23,5	28,1	23,3	27,4
2008	23,4	28,0	23,1	27,3
2009	23,4	28,0	23,1	27,3
2010	23,4	27,9	23,1	27,3
2011	23,7	28,3	23,4	27,6
2012	24,0	28,4	23,7	27,6
2013	24,0	28,4	23,7	27,7
2014	24,1	28,6	23,7	27,6
2015	24,1	28,6	23,6	27,5

Mənbə: <http://www.stat.gov.az>

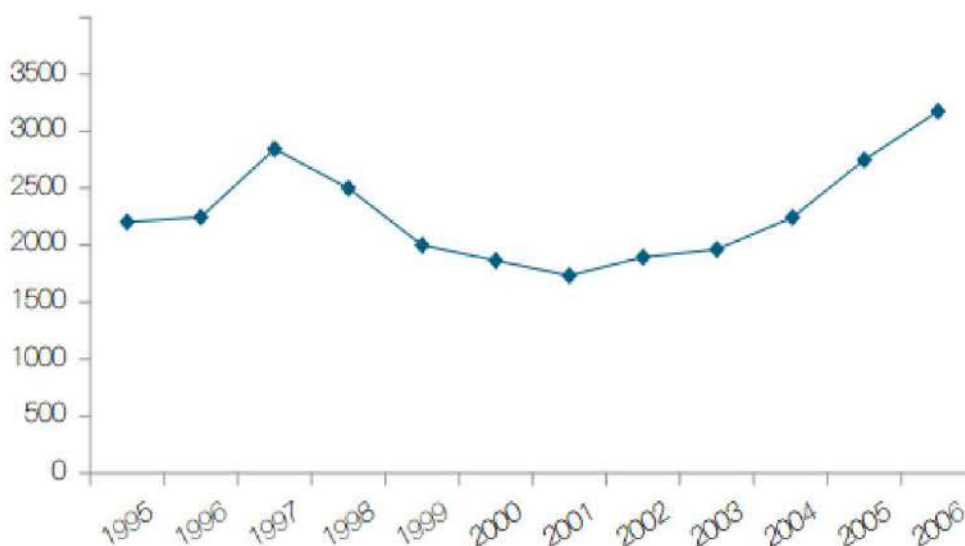
Azərbaycanda erkən evlilik məsələsinin tədqiqi

Azərbaycanda erkən evlilik məsələsinin tədqiqi ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, gender problemləri ilə əlaqədar olan bir çox QHT-lər və elmi idarələr, gender və insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlar (UNICEF) məşğul olurlar. Onların təqdim etdiyi so-

sioloji araşdırmalar və statistik məlumatlar ölkədə müvafiq problemlərlə bağlı mənzərəni görməyə və onunla strateji mübarizə aparmağa imkan yaradır. Biz bu məqalədə, UNİCEF və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən təqdim edilən araşdırmanın nəticələrindən istifadə edərək ölkədə erkən evliliklə bağlı problemin mənşəyini müəyyənləşdirməyə çalışmışıq.

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən respublikanın 4 bölgəsində - Bakı, Abşeron, Quba və Ağstafada araşdırma aparılıbdır. Rəsmi rəqəmlərə əsaslanaraq demək olar ki, son 16 ildə Azərbaycanda 50.976 erkən evlilik olmuşdur. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin araşdırmalarına görə, Azərbaycanda erkən evlənənlərin yaş həddi əsasən 15-17 yaş arasındadır. 18 yaşdan aşağı bütün evliliklər insan hüquqlarının pozulmasını ifadə edən “erkən evlilik” (və ya “erkən nikah”) kateqoriyasına aid edilir.

Qrafik 1. 15-17 yaş arasında müşahidə olunan erkən evlilik halları (illərə görə say ilə)

Diagramdan göründüyü kimi, 15-17 yaş həddində olan erkən evlilik halları 1995-1996 illərdə sürətlə 2000-dən 3000-ə yüksəlmiş və sonra 2000-ci ilədək azalan xətt üzrə davam etmişdir. Lakin, 2001-ci ildən yenidən yüksələn xətt üzrə inkişaf edərək 3500-ə çatmışdır. Konkret statistika rəqəmlərin aşağıdakı kimi olduğunu göstərir (cədvəl 2).

Erkən evliliklər (illərə görə sayları)

Cədvəl 2.

İllər	Nəfər	İllər	Nəfər	İllər	Nəfər
1999	2649	2004	3214	2009	5380
2000	2473	2005	4016	2010	4883
2001	2348	2006	4607	2011	5138
2002	2140	2007	5023	2012	295
2003	2556	2008	5544	2013	229

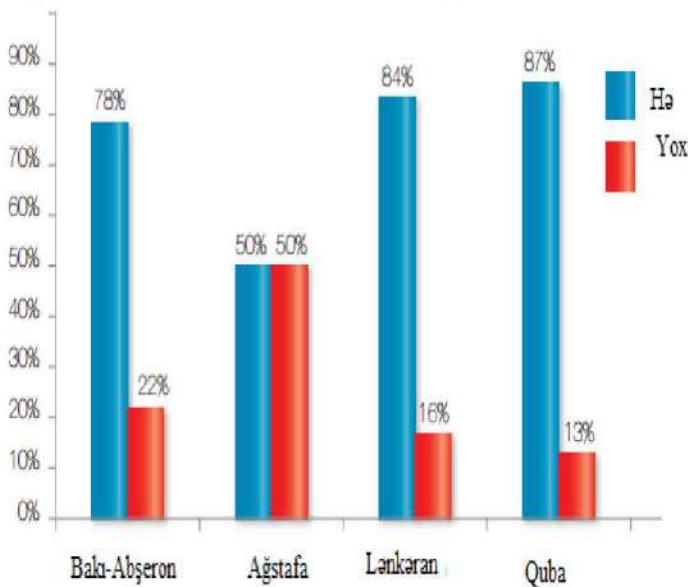
Mənbə: [1]

Göründüyü kimi, 1999-cu ildən erkən evliliyin sayı 2012-ci ilədək artan dinamika üzrə inkişaf etmişdir. 2012-ci ildən bu dinamika kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür. Bunu hüquq orqanlarının bölgələrdə apardığı cəza tədbirləri ilə də əlaqələndirmək olar. Azərbaycanda 2012-ci ildən başlayaraq bununla bağlı hüquq mühafizə orqanları ciddi tədbirlər görmüşlər. 2015-ci ildə erkən evlilik hallarına görə 52 cinayət işi açılmışdır. Bu cür tədbirlərin həyata keçirilməsi öz effektini verirsə, maarifçilik tədbirləri ilə yanaşı, onları da tətbiq etmək vacibdir.

Sovet dövründən əvvəl erkən evlilik Azərbaycanda adi hal idi. SSRİ dövründə sosializm ideologiyası, icbari təhsil və işsizliyin aradan qaldırılması bu tendensiyanı kəskin şəkildə azaltdı. Lakin müstəqillik dövründən sonra sovet ideologiyasının çökməsi ənənəvi dəyərlərin inkişafına şərait yaratdı. Erkən evliliklər də məhz bu dövrdən başlayaraq fəallaşdı. Bunun mentalitetdə izi olduğu üçün, onun yenidən fəallaşması mümkündür. Araşdırmalar da bunu təsdiq edir.

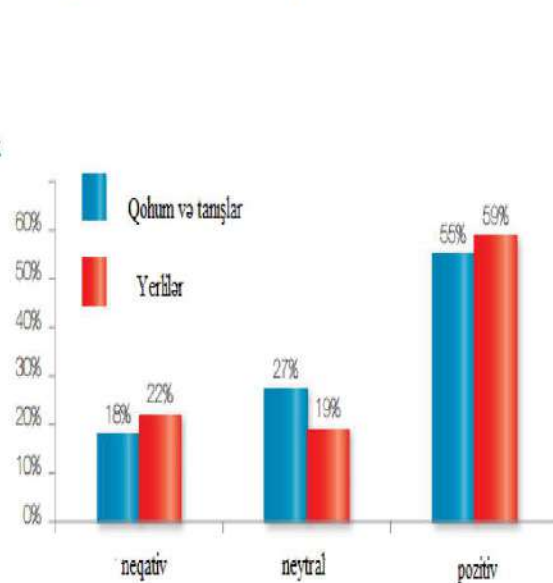
Azərbaycanda erkən evlilik faktlarının 39%-i şəhər, 61%-i isə kənd yerlərində qeydə alınıb. Tovuz, Gəncə, Ağstafa, Qazax erkən evliliklərin ən az qeydə alındığı bölgələrdir. Lakin Quba, Bakı-Abşeron, Lənkəran bölgələrində erkən evliliyə pozitiv münasibət bəsləyənlər çoxluq təşkil edirlər. Azərbaycanın müxtəlif regionlarında 488 respondent arasında aparılan araşdırmalarda “Erkən evlilik sizin bölgədə artır, yoxsa azalır?” (Diaqram 2) və yaxud “Erkən evliliyə münasibətiniz necədir?” (Diaqram 3) - suallarına verilən cavablar göstərir ki, bu tendensiya potensial olaraq mövcuddur.

Diaqram 2. Sizcə, erkən evlilik sizin bölgədə artır?

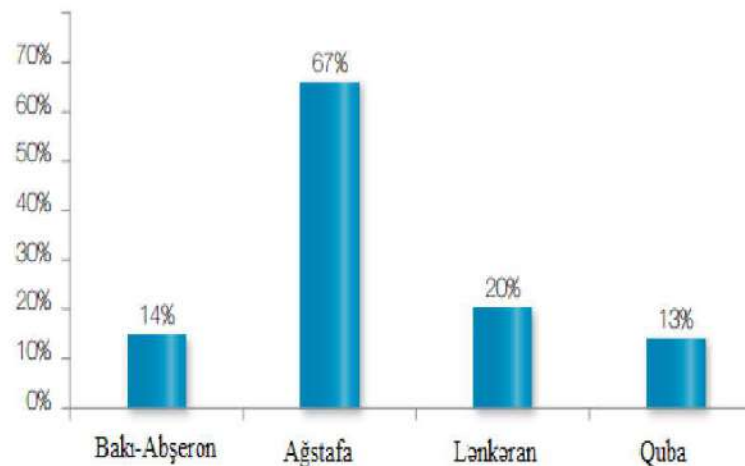
Mənbə: [2]

Diaqram 3. Erkən evliliyə münasibətiniz necədir?

Respondentlərin əksəriyyətinin erkən evliliyin bölgədə artdığını təsdiqləməsi bir daha təsdiq edir ki, problem statistikada olduğundan daha dərin xarakterə malikdir. Çünki yerli əhalinin bildiyi faktların çox az hissəsi öz əksini statistikada tapır. Xüsusilə, erkən evliliyin qanun pozuntusu kimi dəyərləndirilməsi, onun müəyyən edilməsində çətinliklər yaradır. Əhali arasında erkən evliliyə pozitiv münasibət daha çox üstünlük təşkil edir (55%-59%). Lakin bu münasibət bölgələrə görə dəyişir. Araşdırılan bölgələr arasında erkən evliliyə ən çox neqativ münasibət Ağstafada (67%), ən az isə Quba (13%) və Bakı-Abşeron bölgələrində (14%) müşahidə olunur (Diaqram 4).

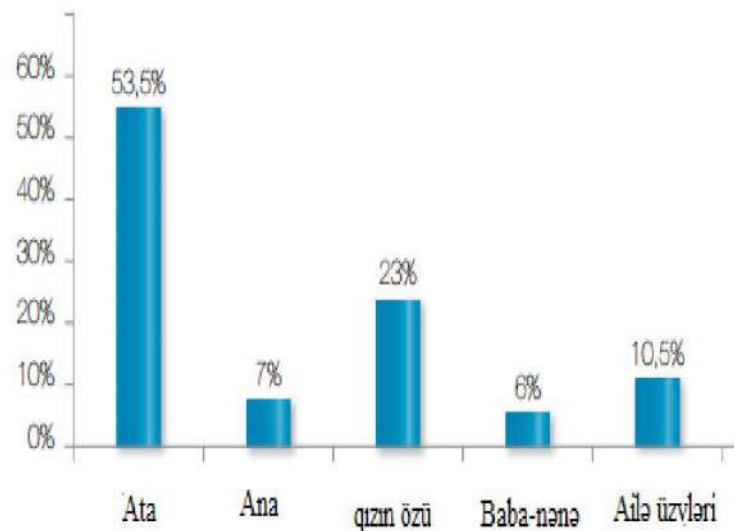
Diaqram 4. Bölgələrdə erkən evliliyə neqativ münasibət

Mənbə: [2]

Erkən evliliyə pozitiv münasibətin ən çox yayıldığı bölgələrdə patriarxal ənənələr daha güclüdür. Çünki, araşdırmalara görə, həmin bölgələrdə erkən ailə quran qızların əksəriyyəti valideynlərinin razılığı və ya onların təkidi ilə ərə gediblər. Bu qadınların 83%-i öz razılıqları olmadan bu evliliyə cəlb olunduqlarını, yalnız 17%-i öz istəkləri ilə evləndiklərini bildirirlər. Bəzən bu cür evliliklərin 19%-i qızların qaçırılması ilə nəticələnir. Qaçırılan qızların 13%-i öz razılıqları, 6%-i isə razılıqları olmadan baş tutur. Bu evliliklərin baş tutmasında ataların rolu (53.5%) daha böyükdür (Diaqram 5).

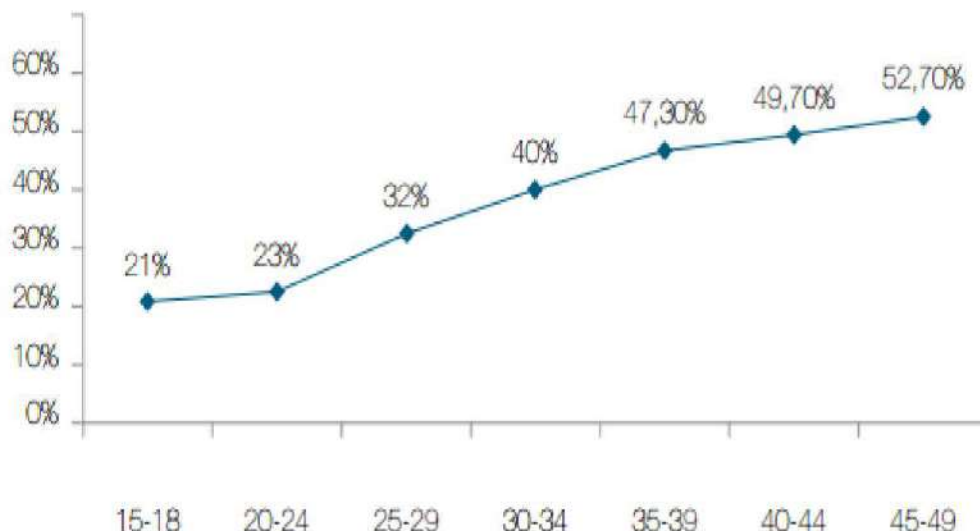
Diaqram 5. Erkən evlilikdə ailə üzvlərinin rolu

Mənbə: [2]

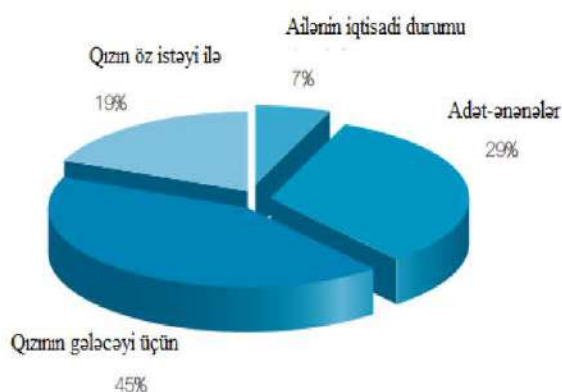
Qərar qəbul etmə prosesində kişilərə (53.5%) nisbətən qadınların az iştirak etmələri (6%) patriarxal ənənələrin güclü olduğunu göstərir. Araşdırmalar göstərir ki, qadınların qərarvermə prosesində rolu yaşının artması ilə artır (Qrafik 6).

Qrafik 2. Qərar qəbulətmə prosesində qadınların yaşa görə rolu

Erkən evlilik hadisələrinin yoxsul və təhsil səviyyəsi aşağı olan insanlar arasında geniş yayılması danılmaz faktdır. Lakin problemin kökünü məhz bu problemlərlə əlaqələndirmək yalnız olardı. Sosial-iqtisadi problemlər bəhs olunan problemlərə öz təsirini göstərir. Komitənin məlumatına görə, erkən ailə quran qızların valideynlərinin sosial tərkibi araşdırılarkən məlum olub ki, bu qızların 31.9%-nin atası kənd təsərrüfatı işçisi, 17% fəhlə, 10% nəqliyyat işçisidir. Qızların 53.7%-nin anası evdar qadın, 18% kənd təsərrüfatı işçisidir. Həmin qızlarla evlənen kişilərin 21% kənd təsərrüfatı, 14% ticarət, 10% nəqliyyat sektorunda çalışır, 13% fəhlə, 7% işsizdir. Lakin erkən evliliklə əra gedən qızların 37%-i oğlan evinin iqtisadi durumunun onun ailəsinin iqtisadi durumundan yaxşı olduğunu, 49%-i orta olduğunu, 14%-i isə pis olduğunu bildiribdir. Qızlarını bu evliliyə vadar edən valideynlərin motivasiyalarının bir qismi öz qərarlarını ailənin iqtisadi vəziyyəti (7%), öz seçimi (19%), adət-ənənələr (29%), qızının xoş gələcəyini istəməsi ilə (45%) bağlayırlar (Diaqram 6.)

Diaqram 6. Erkən evliliyin motivasiyaları.

Diaqram 7. Erkən evliliyə daxil olan qız və oğlanların təhsil səviyyəsi.

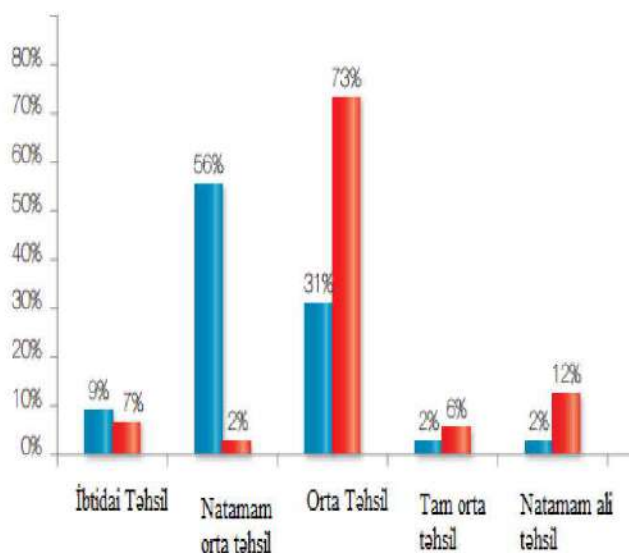

Diagram 8. Erkən evlilikdə olan qızların analarının atalarının təhsil səviyyəsi

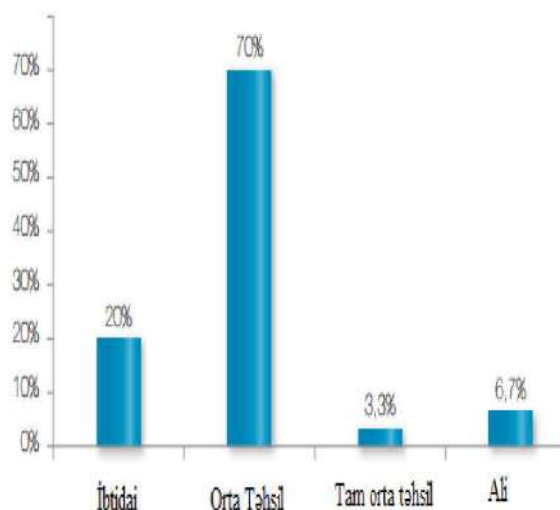
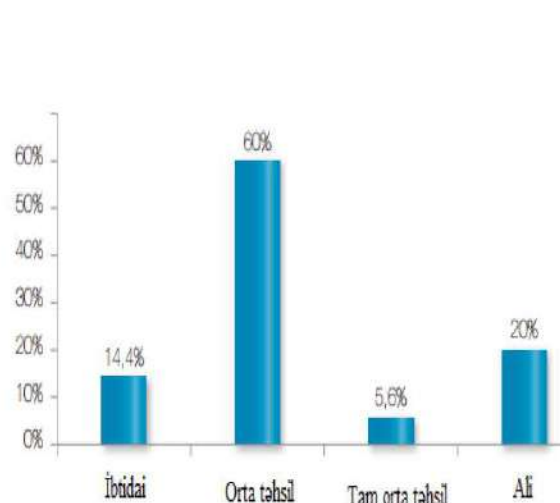

Diagram 9. Erkən evlilikdə olan qızların təhsil səviyyəsi

Mənbə: [2]

Araşdırmalara görə, erkən evlilik hadisələri xüsusən kənd yerlərində (Bakı kəndləri də daxil olmaqla) və şəhərdə məskunlaşan kəndlilər arasında geniş yayılır. Çünki, urbanizasiya proseslərinin episentrlərində formalaşan müasir dünyagörüşü sistemi, bu cür halların ortaya çıxmasına şərait yaratmır. Bura, bölgələrlə müqayisədə şəhərlərdə inkişaf etmiş təhsil sistemi, intensiv sosial münasibətlər, geniş informasiya məkanı, nisbətən sosial-iqtisadi durumun üstünlüyü və digər hallar aiddir. Qlobal sivilizasiya dəyərlərinin şəhərlərdə sürətlə yayılması ənənəvi təfəkkürün ortadan qalxmasını təmin edirsə, bölgələrdə bu proses ləng gedir. Bunun müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi tərəfləri də vardır. Ənənələrdəki mənfi hallardan biri olan erkən evlilik hadisəsinin azalması üçün, bölgələrin müasirləşməsinə, sosial-iqtisadi inkişafına və gender sahəsində maariflənməsinə ehtiyac vardır [3].

Bölgələrin mədəni problemlərinin həllində sosial-iqtisadi inkişaf məsələləri xüsusi önəm daşıyır. Çünki bölgələrdə işsizlik problemi və bununla bağlı olaraq əmək qabiliyyətli kişi əhalisinin şəhərlərə, başqa ölkələrə əmək miqrasiyası etməsi erkən evlilik məsələlərinin ortaya çıxmasında öz payı vardır. İlk növbədə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin, turizmin inkişaf etdirilməsi, bölgə gənclərinin bu işlərdə fəallığının təmin olunması problemlərin həllində mühüm rol oynaya bilər. Bu, immiqrasiyada olan məhsuldar qüvvələrin öz evlərinə dönməsini, bölgələrdə sosial-iqtisadi və mədəni durumun inkişaf etməsini, nəticədə, erkən evlilik məsələlərinə təsir edən demografik tarazlığın bərpa olunmasını təmin edir. Azərbaycanda 1975-2015-ci illərdə şəhər və kənd əhalisi üzrə ümumi nəsilvermə əmsalının 3.74%-dən 2.1%-ə düşməsi (DSK), 2000-2015-ci illərdə abortların sayının 7.8%-dən 10.3 %-ə yüksəlməsi (DSK), 1960-2015 illərində boşanmaların sayının 0.7%-dən 1.3%-ə qalxması (DSK) bunu düşünməyə əsas verir.

Erkən evliliyin FƏSADLARI:

- Fiziki təhlükə

Müşahidələr və statistik məlumatlar təsdiq edir ki, erkən evliliklə bağlı doğuş zamanı körpənin və ya ananın sağlam olmaması və ya ölməsi ehtimalı yüksəkdir. Erkən hamiləliyin baş verməsi riski vardır. Çünki, həddi-buluğa çatmayan qızlar fiziki və psixoloji baxımdan bu prosedurlara hazır olmurlar.

15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı 2008-ci ildə 3633, 2009-cu ildə 3538,

2010-cu ildə 4103, 2011-ci ildə 4392, 2012-ci ildə 3236, 2013-cü ildə 2855, 2014-cü ildə 3296 olmuşdur. Son illərdə 15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı 21.420 nəfər olubdur. Bununla yanaşı 2000-2015-ci illərdə ana ölümlərinin sayında da artım müşahidə olunmuşdur (Cədvəl 3).

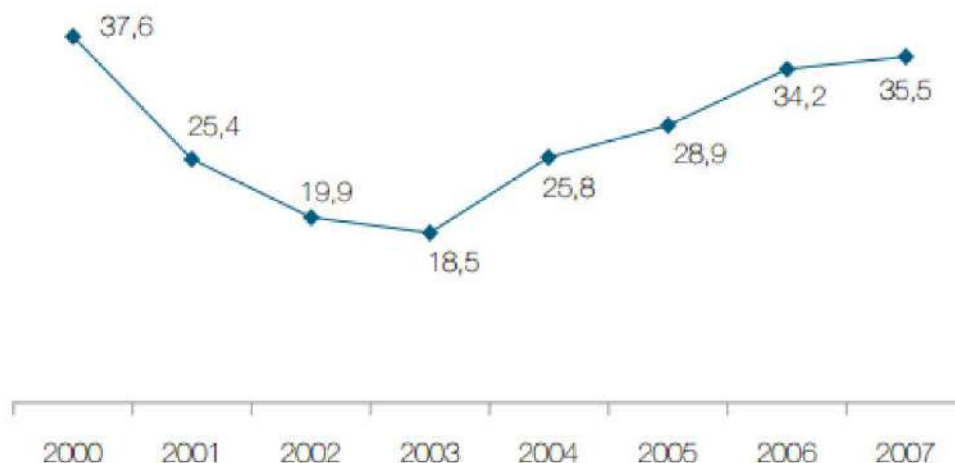
2000-2015-ci illərdə şəhər və kənd yerləri üzrə 15-19 yaşda qadınların doğum əmsalı (hər 1000 qadına düşən diri doğulanların sayı)

Cədvəl 3.

İllər Year	Cəmi Total	Şəhər yerləri Urban places	Kənd yerləri Rural places
2000	29,0	20,4	37,9
2001	26,4	19,6	33,4
2002	26,2	19,4	33,4
2003	27,7	19,7	36,2
2004	35,0	32,4	49,1
2005	41,1	28,7	53,0
2006	44,0	30,8	57,4
2007	46,0	31,6	60,6
2008	50,2	31,1	76,7
2009	49,5	30,0	75,7
2010	60,0	38,2	88,6
2011	56,7	39,4	74,5
2012	53,3	35,6	72,8
2013	47,2	36,0	56,5
2014	52,9	35,2	70,1
2015	52,4	35,1	69,0

Mənbə:[2]

Qrafik 2. Azərbaycanda ana ölümlərinin səviyyəsi (%-lə)

Mənbə:[2]

Erkən evlilikdə olan şəxslər rəsmi dövlət qeydiyyatından keçmədikləri üçün, *tibbi arayışa* malik olmurlar. Bu, sonradan meydana çıxmaq ehtimalı olan genetik, xroniki xəstəliklərin qarşısının alınmasına, sağlam nəslin dünyaya gəlməsinə maneçilik törədir. Hər hansı bir fiziki fəsadın ortaya çıxması isə, tədricən ağır psixoloji problemlərin yaranmasına səbəb olur.

-Psixoloji təhlükə

Erkən evliliyə məcbur edilən qızlar ailənin mənəvi-psixoloji, eyni zamanda fiziki yükünü

çəkməyə hazır olmurlar. Çünki ana olan qızların özləri anaya möhtacdırlar. Onlar öz yaşıdları ilə birgə əylənməyə, vaxt keçirməyə, analarının qayğısına ehtiyacları olduqları halda, bunlardan və cəmiyyətdən təcrid olunmaq məcburiyyətində qalırlar. Onlar yeni yaranmış psixoloji mühitə adaptasiya olmaqda çətinlik çəkirlər. Əgər, onların həyat yoldaşları və ətrafındakı insanlar mövcud durumu düzgün dəyərləndirə bilməsələr, gənc qızların psixoloji problemləri yarana bilər.

-Boşanma riski

Müşahidələr və statistik məlumatlar təsdiq edir ki, erkən evliliklə boşananların sayı üstünlük təşkil edir. Çünki ortada hüquqi nikahın gətirdiyi məsuliyyət hissi yoxdur. Bu evlilikdə olan kişilər aliment verməyəcəklərini, mülkiyyətinin bir qismindən məhrum olmayacaqlarını, heç bir hüquqi məsuliyyət daşımayacaqlarını bildikləri üçün asanlıqla boşanmaya gedirlər.

Erkən evlilikdə boşanma halları bölgələrə görə fərqlənir.

Boşanma hallarında (yaxud, ərləri əmək qabiliyyətini itirəndə, gənc yaşda vəfat edəndə) qadınlar özlərini və uşaqlarını maddi baxımdan təmin etməkdə problemlərlə üzləşirlər. Ailə dağılanda həmin qadın nə aliment ala bilər, nə də övladlarının atalarının evində yaşamaq hüququnu təmin edə bilər. Nikah olmadığına görə, o, övladlarının doğumunu və valideynliyini rəsmiləşdirə bilmir, bundan başqa həyat yoldaşının evinə qeydiyyatda düşə bilmir. Buna görə də uşaqlar heç bir gəlir mənbəyi olmayan ananın öhdəsində qalır. Nəticədə, qızını erkən ərə verib xərclərini azaltmaq istəyən ailə, qızının övladlarını da böyütmək məcburiyyətində qalır. Bəzi hallarda boşanan bu qızlar öz problemləri ilə baş-başa buraxılırlar. Çarəsiz qadınların insan alverinin qurbanlarına çevrilmək riski yüksəkdir. Statistik göstəricilər bunu təsdiq edir.

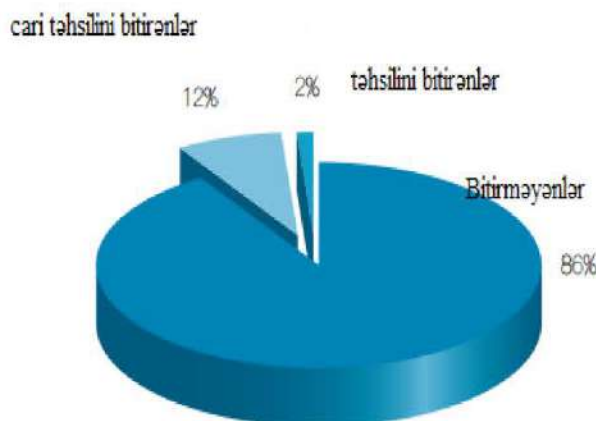
Bu kimi hallarda və ya qadın yenidən ərə gedərkən əksər hallarda öz övladlarından imtina edir və onları yiyəsiz buraxırlar. Bu özünü azyaşlı qızların abort əməliyyatlarında və kimsəsiz uşaqların artmasında göstərir. Səhiyyə Nazirliyinin Elmi Tədqiqat Məmalıq Ginekologiya İnstitutunun məlumatına görə, 2011-ci ildə Azərbaycan üzrə yeniyetmə qadınlar arasında qeydə alınan abortların sayı 1204 olmuşdur. Onlardan 15-17 yaş arası 135 nəfər, 18-19 yaş arası isə 1069 nəfərdir.

-Təhsilsiz və işsiz qalmaq riski

Erkən evlilik əsasən qızların təhsil imkanlarını məhdudlaşdırır, onların sonralar işlə təmin olunmasında bir çox problemlər yaradır, onları peşəkar və həyat bacarıqlarının əldə edilməsi üçün hər hansı imkanlardan məhrum edir.

Araşdırmalar göstərir ki, erkən yaşda ərə gedən qızların yalnız 2 %-i təhsilini davam etdirir (Diaqram 10).

Diaqram 10. Erkən evlilikdən sonra qızların təhsilini davam etdirmə səviyyəsi

Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının (TQDK) məlumatlarına görə, 2014-cü ildə 9-cu siniflər üzrə buraxılış imtahanında iştirak edən şagirdlərin (cari ilin məzunları) 53,67%-ni (60042

nəfər) oğlanlar, 46,33%-ni (51 826 nəfər) qızlar təşkil edib. 11-ci siniflər üzrə buraxılış imtahanında isə mənzərə bir qədər fərqli olub və imtahanda iştirak edən şagirdlərin 55,96%-ni (46501 nəfər) oğlanlar, 44,04%-ni (36 592 nəfər) qızlar təşkil edib. Qeyd olunub ki, ölkə üzrə hər iki imtahanda oğlan və qız şagirdlərin nisbəti bir-birinə yaxın olsa da, ayrı-ayrı bölgələr üzrə bu göstəricilər arasında kəskin fərqlər müşahidə olunur. Cənub rayonlarında (Lənkəran, Astara, Lerik, Yardımlı, Cəlilabad və Masallı rayonları) 9-cu sinif şagirdlərinin 47,73 faizini qızlar təşkil edibse, 11-ci sinif şagirdləri arasında bu göstərici 39,04 faizə bərabər olub. 11-ci sinifdə şagirdlərin sayında qızların payı kəskin şəkildə azalıb. Cənub rayonlarında qızların təhsildə sayının azalmasının əsas səbəbi bu region üçün xarakterik olan erkən evlilik məsələsi ilə bağlıdır.

Açar sözlər: nikah, erkən evlilik, ailə, təhsil, boşanma

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Study on early marriages in Azerbaijan 2007.
https://www.unicef.org/azerbaijan/Brochure_Eng.pdf
2. Dövlət Statistika Komitəsi (DSK). <http://www.stat.gov.az/source/gender>
3. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi. <http://scfwca.gov.az/?lang=en>

Рауф Мамедов

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ РАННЕГО БРАКА

Резюме

В статье анализируются возможные опасности в жизни молодежи в связи с ранним браком, раскрываются возможные в этой связи риски. Отмечается, что тяжелая физическая, психологическая, моральная нагрузка в связи с ранним браком падает на плечи девушек. Ранние браки лишая права девушек на образование изолируют их от общественной жизни приговаривают к дому мужа и рассматривается как заговор патриархальной традиции.

Ключевые слова: брак, ранний брак, семья, образование, развод

Rauf Mammadov

SOCIOLOGICAL STUDY OF EARLY MARRIAGE PROBLEMS

Summary

The article analyzes the dangers of early marriage in the future life of young people, examines the risks they face. It is noted that heavy physical, psychological-spiritual burden falls on the girls. Early marriage deprives the girls of their right to education, isolates them from social life and convicts them to the “husband’s house”. And all these are considered as the behavior of the patriarchal tradition.

Keywords: marriage, early marriage, family, education, divorce